

UNELE PROBLEME ALE CULTURII STARCEVO-CRIȘ LA EST DE CARPAȚI

EUGENIA POPUȘOI

În anul 1943 cercetările din Transilvania de la Ciumăfaia¹ stabileau aceleia de la Valea Lupului². De atunci, interesul pentru cunoașterea prezența culturii Starcevo-Criș pe teritoriul României³. Descoperirile care au urmat, unele inseriate în monografia Idei Kutzian³, altele în cartări zonale ulterioare indicau cuprinderea aproape a întregului teritoriu românesc în aria vastului complex, extremitatea răsăriteană nemaiputând fi considerată Transilvania. La sfârșitul deceniului al cincilea extremitatea estică a marelui complex este fixată la est de Carpați, prin descoperirea așezărilor de la Glăvăneștii Vechi⁴ și Perieni⁵ apoi, și a manifestărilor celui mai vechi neolitic cunoscut pînă acum la est de Carpați, este tot mai mare. Aici cercetările periegetice, din ultimii ani au pus în evidență prezența a peste 150 de așezări, stabilindu-se ca una dintre acestea să fie cercetată exhaustiv⁷.

Concomitent cu descoperirile menționate problemele care le-a ridicat acest orizont cultural sînt tot mai complexe, unele dintre acestea fiind rezolvate, altele mai impunînd observații foarte minuțioase.

Una dintre problemele ce ne propunem s-o discutăm este aceea a denumirii pe care o folosim pentru primul neolitic de la est de Carpați, problemă care n-a fost în afara cercetării neo-eneoliticului românesc⁸. Pentru desemnarea primului neolitic în Transilvania⁹ și Muntenia¹⁰ s-a folosit denumirea de *cultura Criș*, în timp ce pentru Oltenia¹¹ și

1 N. Vlassa, ActaMN, III, 1966, p. 11.

2 Descoperirile de la Ciumăfaia fixau zona transilvană ca „...cel mai răsăritean punct al respectivei culturi...” (N. Vlassa, *op. cit.*, p. 15).

3 Ida Kutzian, *A Körös Kultúra*, Budapesta, 1944, p. 22-23, 25-26, 33.

4 I. Nestor și col., SCIV, I, 1950, 1, p. 28-30.

5 M. Petrescu-Dîmbovița, Mat., III, 1957, p. 65-79.

6 Vlad Zirra, SCIV, II, 1951, 1, p. 57-59.

7 Începînd din anul 1964 se efectuează săpături în așezarea Starcevo-Criș de la Trestiana.

8 Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, 1979, Cluj-Napoca, p. 15-16.

9 N. Vlassa, *op. cit.*, p. 9-47; ulterior va folosi și termenul de Starcevo-Criș (N. Vlassa, ActaMN, IX, 1972, p. 7-28; T. Bader, ActaMN, V, 1968, p. 383-388).

10 V. Teodorescu, SCIV, XIV, 1963, 2, p. 251-273.

11 D. Berciu, Mat., V., 1959, p. 75 și urm.; *idem*, *Contribuții la problemele neoliticului în România*, 1961, p. 21-35.

Banat ¹² aceea de *cultura Starčevo-Criș sau cultura Criș-Starčevo*. În Moldova pentru desemnarea acestui orizont cultural s-a folosit una sau alta dintre cele două denumiri, mai adesea aceea de cultura Criș. Pentru stabilirea unei terminologii care să indice realitatea arheologică ne permitem să inserăm câteva dintre datele istorice ale problemei.

În anul 1949, în cadrul sondajului efectuat la Glăvăneștii Vechi se descoperea o ceramică cu o mare cantitate de pleavă în compoziție ce nu putea fi atribuită nici uneia dintre culturile cunoscute în Moldova, fapt care determina opinia potrivit căreia aceasta se înrudea cu aceea care se dezvoltă în regiunea Tisei ¹³. Un an mai târziu, 1950, odată cu extinderea săpăturilor de la Glăvăneștii Vechi, preciza că vestigiile din acea așezare aparțin culturii Criș ¹⁴. Se fixa astfel periferia estică a vastului complex, totodată adoptându-se denumirea de cultura Criș pentru primul neolitic din zonă, denumire cu care fuseseră desemnate anterior descoperirile din bazinul inferior al Crișurilor. Contemporane cu descoperirile de la Glăvăneștii Vechi, descoperirile de la Perieni, Valea Lupului și apoi cele de la Bontești ¹⁵, ca și acelea din ultimele două decenii din nordul Moldovei, zona Suceava ¹⁶, și pe valea Bîrladului, Trestiana ¹⁷, din sudul Moldovei, au fost desemnate, în marea lor majoritate, ca descoperiri aparținând culturii Criș.

Denumirea folosită, de *cultura Criș*, pentru zona de la est de Carpați a fost justificată dacă luăm în considerație faptul că drept criteriu de stabilire al orizontului cultural a stat, pe primul lor, ceramica, aproape în toate cazurile specia grosieră cu o mare cantitate de pleavă în compoziție și care folosea, mai cu seamă, decorul din impresiuni. Atît la Glăvăneștii Vechi, cît și la Perieni, ca de altfel și în așezările descoperite ulterior, ceramica grosieră, deținînd ponderea, a constituit elementul principal în discuție, fapt care apropia cel mai mult așezările din Moldova de acelea din Transilvania. Mai redusă cantitativ specia fină, în cadrul căreia amintim și puținele fragmente pictate de la Glăvăneștii Vechi ¹⁸, Valea Lupului ¹⁹ și Perieni ²⁰, anunțau însă apropierea de descoperirile din Oltenia, Banat și mai departe de acelea din grupul Starčevo.

Cu prilejul cercetărilor de la Leț se sesizau unele diferențe de ordin stilistic și tipologic între materialele din Moldova (referirile fiind făcute la materialele de la Glăvăneștii Vechi și Valea Lupului) și acelea din

12 Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 15-69. Aici și întreaga bibliografie anterioară.

13 I. Nestor, *op. cit.*, p. 29.

14 *Idem*, SCIV, III, 1951, 1, p. 55-59.

15 Gh. Bichir, *Mat.*, V, 1959, p. 262.

16 N. Ursulescu, *Lucrări științifice*, I, Suceava, 1970, p. 257-292.

17 Eugenia Popușoi, *Cercetări istorice*, serie nouă, XI, 1980, p. 105-134.

18 Eugen Comșa, *Dacia*, NS, XXII, 1978, p. 28-29.

19 *Idem*, *Aluta*, I, 1970, p. 39-40.

20 M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 69 (vorbește despre fragmente de culoare roșie).

sud-estul Transilvaniei (așezarea de la Leț)²¹. Diferențele sesizate, nu sînt însă de natură să diminueze unitatea civilizației Criș identificată la Leț și aceea din Moldova după cum observa autoarea cercetărilor din sud-estul Transilvaniei²². De altfel, cercetările efectuate în jumătatea de sud a Moldovei, la Testiana, sînt în măsură să aducă noi precizii privitoare la cel mai vechi neolitic, stabilit pînă în prezent, în zona în discuție, acestea diminuînd considerabil diferențele stilistice și tipologice sesizate, care conferea aspectul de variantă estică a culturii Criș. În cele 20 de complexe de locuire de la Trestiana predomină tot ceramica grosieră care prezintă o adevărată explozie a ornamentației din impresiuni (simple, duble, „în spic“ etc.), a barbotinei organizate sau neorganizate, a barbotinei asociate cu incizii sau proeminențe, a ciupiturilor dese formînd creștături, a inciziilor frecvente dar nu predominante etc. Alături de acestea întîlnim însă și o categorie ceramică fină bine lustruită, în cadrul căreia este prezentă ceramica pictată. Ornamentarea picturală este realizată din motive liniare și spiralieri brune, albe și în unele cazuri prin rezervarea fondului roșu²³. Motivistica picturală întîlnită la Trestiana își găsește corespondențe, uneori pînă la identitate, în sud-estul Transilvaniei la Leț²⁴, în Banat la Giulvăz²⁵, Gornea²⁶ și Ostrovu Golu²⁷ pentru care au fost stabilite și analogiile cu grupele din zonele învecinate. Pe un fragment ceramic găsit în locuința I de pe terasa mijlocie de la Trestiana, se întîlnește tricromia în stilul celei sesizate la Simnic²⁸.

Pe de altă parte, comunitățile Starčevo-Criș din Moldova folosesc, în mare măsură, aceleași forme de vase întîlnite și în celelalte zone unde acest orizont cultural s-a dezvoltat. Dacă am lua în discuție doar formele categoriei ceramicii fine, cum sînt străchinile tronconice cu picior înalt tronconic sau lobat, cupele și străchinile bitronconice cu fund inelar sau cu picior înalt, alături de alte forme frecvent întîlnite mai cu seamă la Trestiana²⁹ Valea Lupului³⁰ sîntem obligați să le alăturăm formelor asemănătoare de la Leț³¹ în sud-estul Transilvaniei, găsindu-le analogii și în unele variante stabilite la Gornea și Ostrovu Golu în Banat³², la

21 Eugenia Zaharia, Daci, NS, VI, 1962, p. 5-53.

22 *Ibidem*, p. 43-45.

23 Eugenia Popușoi, *op. cit.*, p. 128-129, fig. 17/2.

24 Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 34-40.

25 Gh. Lazarovici, ActaMN, VI, 1969, p. 14; *idem*, *Neoliticul Banatului...*, p. 48 și întreaga bibliografie pentru orizontul corespunzător din Jugoslavia.

26 *Idem*, *Neoliticul...*, p. 49.

27 *Idem*, ActaMN, VI p. 14.

28 Doina Galbenu, Cerc. arh., I, 1975, p. 9-43.

29 Eugenia Popușoi, *op. cit.*, p. 125-126.

30 M. Petrescu-Dîmbovița, Acta Arch, Budapesta, IX, 1958, 1-4, p. 61, fig. 3-4; D. Berciu, *Contribuții...*, p. 33.

31 Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 24-26.

32 Gh. Lazarovici, *Neoliticul...*, Pl. VIII / 6, 7; pl. IX / 6-12.

Circea³³ și Simnic³⁴ în Oltenia, la Zăuan în nord-vestul Transilvaniei³⁵ etc.

Caracterul unitar al primului neolitic cunoscut pînă în prezent în spațiul de la est de Carpați cu acela al descoperirilor de același gen din restul teritoriului românesc nu se limitează la analogiile ce pot fi stabilite asupra unei categorii de material arheologic — ceramica. În discuția noastră am putea să aducem și alte categorii de materiale cum ar fi spre exemplu plastica antropomorfă. Idolilor cu steatopigie de la Perieni³⁶ le găsim analogii la Homorodul de Sus³⁷ și Zăuan³⁸, în timp ce idolul de la Trestiana — partea superioară stilizată³⁹ — are o bună asemănare cu idolul de la Zăuan⁴⁰.

Am putea, de asemenea, să mai menționăm faptul că purtătorii culturii Starčevo-Criș au cunoscut aceleași tipuri de locuințe, folosind deopotrivă locuințe de tip bordei sau locuințele de suprafață în tot spațiul ocupat⁴¹.

În intervenția noastră am intenționat să sesizăm cîteva elemente care dovedesc caracterul unitar al marelui complex neexcluzînd însă, așa cum arătăm cu alt prilej unele aspecte zonale⁴², determinate fie de depărtarea față de centrul de iradoere al vastului complex, fie de contactul cu alte culturi sau determinate, posibil, de preferințele pentru una sau alta din forme, ornamentație etc.

Caracterul unitar al acestei culturi impune o terminologie unitară. Dealtfel, problema denumirii a fost discutată cu prilejul realizării sintezei asupra neoliticului din Banat⁴³ care sublinia „evoluția aproape identică a acestei civilizații în banat, Oltenia, Moldova, Transilvania“⁴⁴. Acum sesizăm, de altfel, și înlocuirea treptată a denumirii de Criș cu cea de Starčevo-Criș chiar și în zona Crișurilor⁴⁵. Ceea ce vrem să subliniem este faptul că, dacă acum 30 de ani denumirea de *cultură Criș* pentru zona de la est de Carpați era justificată, la nivelul cercetării de astăzi credem că este depășită, fiind necesară folosirea denumirii de cultura *Starčevo-Criș*, denumire conformă realității arheologice.

33 M. Nica, SCIVA, 27, 1976, 4, p. 243-263.

34 Doina Galbenu, *op. cit.*, p. 21.

35 Eva Lacko, ActaMP., II, Zalău, 1978, p. 17-21.

36 M. Petrescu-Dîmbovița, Mat., III..., p. 73, fig. 8.3.

37 T. Bader, ActaMN, V..., p. 382.

38 Eva Lacko.

39 Eugenia Popușoi, Cercetări..., p. 129, fig. 18.6.

40 Eva Lacko, ActaMP, I, 1979, Zalău, p. 41-46, fig. I 1-4.

41 Gh. Lazarovici, *Neoliticul...*, p. 26-27; Silvia Marinescu-Bîlcu, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 487; Doina Ignat, Tipuri de locuințe în așezările aparținînd culturii Starčevo-Criș în nord-vestul României, comunicare susținută la Suceava, 1982.

42 Eugenia Popușoi, Cultura Criș în lumina cercetărilor de la Trestiana, comunicare ținută la cel de-al V-lea colocvîu, Buc., 1976.

43 Gh. Lazarovici, *Neoliticul...*, p. 15-16.

44 Ibidem, p. 15.

45 Doina Ignat, Mat. și cercet., Tulcea, 1980, p. 53.

QUELQUES PROBLÈMES CONCERNANT LA CULTURE STARCEVO-CRIȘ
A L'EST DES CARPATHES*Résumé*

On présente quelques dates sur la terminologie employée pour désigner le premier néolithique à l'est de Carpathes. Dans la cinquième décennie, à la suite des découvertes de Glăvăneștii Vechi on a employé la denomination de culture Criș. L'analyse des matériel extraits des dernières découvertes, rapportés tous à la site de Trestiana, prouve le caractere unitaire de l'horizon, a l'est des Carpathes et de celui de l'espace roumain en entier. A cette base on propose l'emploi du terme Starcevo-Criș, pour la zone a l'est des Carpathes y compris.